

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΣΥΝΔΕΤΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΩΣ ΤΟΥΣ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ

Σπάνια μια γλώσσα* (αρχαία ή σύγχρονη) παρουσιάζει τον πλούτο και την ποικιλία των συνδέσμων που διαθέτει η αρχαία ελληνική¹. Οι σύνδεσμοι αποτελούν τους λεπτούς νοηματικούς ιστούς που συνδέουν, με διαφορετικούς κατά περίπτωση τρόπους, λέξεις ή προτάσεις μεταξύ τους². Ειδικότερα οι σύνδεσμοι μεταξύ προτάσεων παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον: οι σύνδεσμοι αυτοί προσδίδουν βαθύτητα σε μια γλώσσα, καθώς, συνδέοντας τα προηγούμενα με τα επόμενα, συμβάλλουν στην κυψελική διάρθρωση του έντεχνου λόγου. Η έλλειψη συνδέσμων σε μια γλώσσα³ οδηγεί αντίθετα σε μια διάρθρωση λόγου που θυμίζει «κυκλώπεια τείχη», καθώς οι προτάσεις συσσωρεύονται απλώς η μία πάνω στην άλλη χωρίς συνεκτικούς αρμούς μεταξύ τους. Η χρήση των συνδέσμων για τη νοηματική σύνδεση των προτάσεων εντοπίζεται ήδη στα αρχαιότερα σωζόμενα λογοτεχνικά μνημεία της ελληνικής γλώσσας. Είναι αξιοπρόσεκτο, ωστόσο, πως, παράλληλα με τη χρήση των συνδέσμων, ήδη από τα ομηρικά έπη συναντούμε επίσης την ασύνδετη παράταξη δύο ή περισσότερων προτάσεων⁴. Το γλωσσικό αυτό φαινόμενο δεν είναι τυ-

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Herwig Maehler για τη δημιουργική κριτική που άσκησε σε μια πρώτη μορφή αυτής της μελέτης, όπως επίσης τον δρ. Χρήστο Φάκα για τις ουσιαστικές του υποδείξεις.

1. Σχετικά με την προέλευση και τη λειτουργική εξέλιξη των συνδέσμων της αρχ. ελληνικής γλώσσας βλ. J. D. Denniston, *Greek Particles*, Oxford ²1954, σσ. xxxvii-1.

2. Τις πολυσημείες δυνατότητες των συνδέσμων αναλύει ο Δημήτριος, *Περί ἑρμηνείας*, II, 53-59.

3. Η έλλειψη συνδέσμων είναι, π.χ., εμφανής στην αρχαία περσική γλώσσα· βλ. E. Mayser, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*, II.3, Berlin - Leipzig 1934, σ. 115 σημ. 2.

4. Οι ασύνδετες προτάσεις αποτελούν μια εναλλακτική εκφραστική δυνατότητα που χαρακτηρίζει περισσότερο τον προφορικό λόγο. Ενδεικτική είναι η μαρτυρία των παπύρων, όπου στα μη λογοτεχνικά κείμενα (π.χ. ιδιωτικές επιστολές, παρακλήσεις, υπομνήματα), που αποτελούν τους γνησιότερους καθρέφτες των γλωσσικών τάσεων, συναντούμε ήδη από τον 3ο αι. π.Χ. ασύνδετες προτάσεις· το φαινόμενο γνωρίζει έξαρση κατά τον 2ο και 1ο αι. π.Χ. Η χρήση των ασύνδετων προτάσεων στα μη λογοτεχνικά κείμενα είναι πιθανότατα πολύ αρχαιότερη· η έλλειψη, ωστόσο, πρωιμότερων παπυρικών ευρημάτων δεν μας επιτρέπει να το επιβεβαιώσουμε (βλ. σχετικά Mayser, *ό.π.*, σσ. 179-183). Το ασύνδετον σχήμα ανι-

χαίο και η ανάλυση της εμφάνισής του στα λογοτεχνικά κείμενα αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Οι αρχαίοι θεωρητικοί της λογοτεχνίας ασχολήθηκαν με την ασύνδετη παράταξη μεμονωμένων λέξεων ή ομάδων λέξεων, αλλά περιέργως όχι με το πολύ πιο ενδιαφέρον φαινόμενο των ασύνδετων προτάσεων. Ο Αριστοτέλης, μάλιστα, *Ρητ.* III 12,1413b17-1414a7, συστήνει τη χρήση της ασύνδετης παράταξης λέξεων και των επαναλήψεων αποκλειστικά και μόνο στους ρητορικούς λόγους που προορίζονται να εκφωνηθούν μπροστά σε ακροατήριο. Ένα ύφος, που στον γραπτό λόγο μοιάζει αφελές, προσδίδει στον προφορικό την υποκριτική χροιά που χρειάζεται για να πείσει κανείς το ακροατήριό του⁵. Τις ίδιες περίπου απόψεις εκφράζει και ο Δημήτριος, *Περὶ ἑρμηνείας* IV 192-194, που θεωρεί το *ἀσύνδετον* ακατάλληλο για τον γραπτό λόγο, γιατί του στερεί τη σαφήνεια· ο Δημήτριος φέρνει ως παράδειγμα τα έργα του Ηρακλείτου, η ασάφεια των οποίων οφείλεται στη χαλαρή τους δόμηση λόγω της περιορισμένης χρήσης συνδέσμων. Το *ἀσύνδετον* ευνοεί αντίθετα την *ὑπόκρισιν* και έτσι είναι καταλληλότερο για τον προφορικό λόγο (ως παράδειγμα φέρνει τα έργα του Μενάνδρου, που χάρη στο ασύνδετο ύφος τους προσφέρονται για σκηνική παρουσίαση, σε αντιδιαστολή με τα έργα του Φιλήμονα, που είναι προσφιλέστερα στους αναγνώστες λόγω της συχνής χρήσης συνδέσμων). Αναφορά στο *ἀσύνδετον σχῆμα* λέξεων εντοπίζουμε επίσης στον Ερμογένη, *Περὶ μεθόδου δεινότητος* 11. Εξαίρεση σ' αυτή τη μονομερή πρακτική ενασχόλησης με το *ἀσύνδετον* μεταξύ λέξεων αποτελεί ο συγγραφέας του *Περὶ ὕψους* (Ψευδολογγίνος) που εξετάζει όχι μόνο αυτή την κατηγορία *ἀσυνδέτου* (§ 20)⁶ αλλά και το *ἀσύνδετον* μεταξύ προτάσεων (§ 19) παραθέτοντας μεταξύ άλλων ως παράδειγμα το εξής ομηρικό χωρίο (κ 251-252):

*ἤλθομεν ὡς ἐκέλευες ἀνὰ δρυμά, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ·
εἶδομεν ἐν βήσσησι τετυγμένα δώματα καλά* ⁷.

Το αποτέλεσμα της χρήσης των *ἀσυνδέτων* από τον Όμηρο είναι για τον συγγραφέα του *Περὶ ὕψους* προφανές: τὰ γὰρ ἀλλήλων διακεκομμένα

χνεύεται και στην Καινή Διαθήκη· βλ. F. Blass και A. Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch* (επεξ. F. Rehkopf), Göttingen ¹⁶1984, § 461-463.

5. Πρβ. G. Kennedy, *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton 1963, σ. 112.

6. Ο συγγραφέας του *Περὶ ὕψους* αναλύει με ακρίβεια την επιδέξια χρήση των ασύνδετων λέξεων ή ομάδων λέξεων (σε συνδυασμό με την αναφορά και την διατύπωση) στον δημοσθενικό λόγο *Κατὰ Μειδίου*, 72.

7. Το παράθεμα αυτό διαφοροποιείται από την άμεση παράδοση του ίδιου ομηρικού χωρίου, όπου υπάρχει το ρήμα ἦομεν στη θέση του ἤλθομεν και το εὔρομεν στη θέση του εἶδομεν.

καὶ οὐδὲν ἤττον κατεσπευσμένα φέρει τῆς ἀγωνίας ἔμφρασιν ἅμα καὶ ἐμποδιζούσης τι καὶ συνδιωκούσης· τοιαῦθ' ὁ ποιητῆς ἐξήνεγκε διὰ τῶν ἀσυνδέτων⁸.

Οι ασύνδετες προτάσεις απασχόλησαν πολύ πιο συστηματικά τη νεότερη έρευνα απ' ό,τι τους αρχαίους θεωρητικούς⁹. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη των R. Kühner και B. Gerth¹⁰, οι οποίοι ξεχωρίζουν το πραγματικό από το φαινομενικό ασύνδετο, μια διάκριση που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, επιδέχεται την κριτική. Σύμφωνα με τους Kühner και Gerth το πραγματικό ασύνδετο προϋποθέτει την ύπαρξη προτάσεων που παρατάσσονται ασυνδέτως και παράλληλα δεν υποτάσσονται σημασιολογικά ή συντακτικά η μία στην άλλη. Το φαινομενικό ασύνδετο παρατηρείται, αντίθετα, εκεί όπου δύο ή περισσότερες προτάσεις παρατάσσονται χωρίς τη μεσολάβηση ενός συνδέσμου αλλά με τη βοήθεια κάποιου άλλου συνδετικού μέσου που τον υποκαθιστά· τέτοια συνδετικά μέσα θεωρούν ότι είναι η σημασιολογική σχέση των προτάσεων ή η επανάληψη της πρώτης (και σπανιότερα της τελευταίας) λέξης της πρώτης πρότασης (άναφορά). Με βάση αυτή την κατηγοριοποίηση, όταν η δεύτερη ασύνδετη πρόταση αποτελεί την επεξήγηση, το αποτέλεσμα ή το συμπέρασμα της πρώτης πρόκειται για φαινομενικό και όχι πραγματικό ασύνδετο· τα όρια δηλαδή του πραγματικού ασυνδέτου περιορίζονται τόσο πολύ, ώστε εξοβελίζονται ακόμη και το επεξηγηματικό όπως και το συμπερασματικό ασύνδετο. Ο εννοιολογικός περιορισμός του (πραγματικού) ασυνδέτου έχει ως λογικό αποτέλεσμα το συμπέρασμα ότι αυτό αποσκοπεί κυρίως στη ρητορική έμφαση. Οι Kühner και Gerth βρίσκουν σε αυτό το σημείο την εξήγηση για τη διαφορετική συχνότητα της εμφάνισης του ασυνδέτου στην επική και τη λυρική ποίηση· το ασύνδετο απαντά σπανιότερα στην ήσυχη και ισορροπημένη γλώσσα των επικών ποιητών και πολύ συχνότερα στη λυρική ποίηση, όπου ο συναισθηματισμός

8. Αναφορές στο ασύνδετον σχήμα συναντούμε επίσης και σε λατίνους συγγραφείς: βλ. Aquila, 41· Ps. Rufin. Lex., 20· ad Herennium, 4,30,41· Quint., 9,3,50. Πρβ. τη σχετική μελέτη του S. Preuss, *De bimembris dissoluti apud scriptores Romanos usu sollemni*, Edenkoben 1881.

9. Βλ. γενικά για το ασύνδετο H. Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, München ⁹1987, § 328· J. Knobloch, *Sprachwissenschaftliches Wörterbuch I*, Heidelberg 1986, σσ. 193-196· D. Fehling, *Die Wiederholungsfiguren und ihr Gebrauch bei den Griechen vor Gorgias*, Berlin 1969, σσ. 210-212· H. W. Smyth, *Greek Grammar*, Cambridge ³1963, § 2165-2167· H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, München 1960, σσ. 353-355· J. D. Denniston, *Greek Prose Style*, Oxford 1952, σσ. 99-123· R. Volkmann, *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*, Leipzig ²1885 (ανάτ. Hildesheim 1963), σσ. 473 κ.ε.

10. Βλ. R. Kühner και B. Gerth, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, II.2, Hannover ⁴1955, σσ. 339-347.

και το πάθος αποτελούν ουσιαστικά χαρακτηριστικά του είδους. Από την άλλη πλευρά οι E. Schwyzer και A. Debrunner¹¹ αντιμετωπίζουν το ασύνδετο ως μια ενιαία κατηγορία, αντιδιαστέλλοντας επίσης (αλλά για διαφορετικούς λόγους απ' ό,τι οι προηγούμενοι ερευνητές) τη χρήση του στο έπος και τη λυρική ποίηση. Υποστηρίζουν ότι στην επική ποίηση η ασύνδετη παράταξη προτάσεων δίνει την αίσθηση του άκαμπτου λόγου, καθώς αποτελεί μια υφολογική ιδιαιτερότητα που ανάγεται στα αρχαιότερα στάδια της γλώσσας¹². Στη λυρική ποίηση, αντίθετα, το ασύνδετο μεταμορφώνεται σε χαρακτηριστικό μιας ζωντανής και ευλύγιστης γλώσσας, καθώς πρόκειται για ένα συνειδητά υιοθετημένο στιλιστικό ύφος. Ωστόσο, όπως παραδέχονται οι ίδιοι οι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας, είναι πολύ δύσκολο να θέσει κανείς τα όρια ανάμεσα σε άκαμπτη και εύκαμπτη ασύνδετη παράταξη, σε συνειδητή ή υποσυνείδητη επιλογή του ασυνδέτου ως υφολογικού μέσου.

Προκειμένου να ελεγχθεί η ορθότητα των θεωριών που εκτέθηκαν παραπάνω, είναι απαραίτητη καταρχήν μια αναδίφηση του σχετικού υλικού στο αρχαϊκό έπος. Όσον αφορά τα ομηρικά έπη ειδικότερα, η έρευνα αυτή δείχνει ότι τόσο στην *Ιλιάδα* όσο και στην *Οδύσσεια*¹³ ανιχνεύονται αρκετές περιπτώσεις ασύνδετης παράταξης προτάσεων. Το φαινόμενο, όπως διέγνωσαν οι Kühner και Gerth, έχει σαφώς μικρότερη έκταση απ' ό,τι στη λυρική ποίηση. Γίνεται, ωστόσο, αμέσως φανερό ότι η χρήση της ασύνδετης παράταξης προτάσεων υπόκειται σε κάποιους κανόνες, πράγμα που αποδεικνύει ότι δεν πρόκειται για τυχαία επιλογή ή, όπως υποστήριξαν οι Schwyzer και Debrunner, για μηχανική υιοθέτηση ενός αρχαιότερου χαρακτηριστικού της γλώσσας. Η ασύνδετη παράταξη προτάσεων στον Όμηρο αποτελεί, αντίθετα, ένα ιδιαίτερα πετυχημένο ποιητικό τέχνασμα, που χρησιμοποιείται κατ' εξοχήν στην *oratio recta* και λιγότερο στην αφήγηση. Και αυτό γιατί, όπως αποδεικνύεται και από τα παραδείγματα που ακολουθούν, το υφολογικό αυτό μέσο είναι ασύγκριτα πιο λειτουργικό στους συναισθηματικά φορτισμένους λόγους των ηρώων απ' ό,τι στην αφήγηση του ποιητή. Η τοποθέτηση μιας προσεκτικά επιλεγμένης λέξης στην αρχή της δεύτερης πρότασης είναι σε θέση να ασκήσει μια ιδιαίτερη συγκινησιακή επίδραση στο κοινό των ομηρικών ομιλητών. Για τον στόχο αυτό χρησιμοποιείται στην αρχή της δεύτερης

11. Βλ. E. Schwyzer και A. Debrunner, *Griechische Grammatik auf der Grundlage von Karl Brugmanns griechischer Grammatik*, II, München⁵1988, σσ. 632 κ.ε. και 701.

12. Οι Schwyzer και Debrunner, ό.π., σ. 701, χαρακτήρισαν το ασύνδετο της αρχαϊκής ποίησης «stehengebliebenes Asyndeton».

13. Για το ασύνδετο στον Όμηρο βλ. P. Chantraine, *Grammaire homérique*, II, Paris 1963, σ. 351.

πρότασης συνήθως ένα ρήμα που αποτελεί τον λογικό σύνδεσμο με την προηγούμενη πρόταση. Το ασύνδετο αποσκοπεί συχνά στη ρητορική έμφαση, καθώς η απουσία των συνδέσμων συμβάλλει στην απρόσκοπτη συγκέντρωση των σκέψεων του ομιλητή και κατά συνέπεια σε μια προϊούσα κλιμάκωση¹⁴. Ένα παράδειγμα της χρήσης του ασυνδέτου σχήματος με στόχο την απόδοση έμφασης στα λόγια του ομιλητή εντοπίζουμε στη σκηνή της Οδύσσειας, όπου η σκιά του Αχιλλέα αποτρέπει τις παρηγορητικές προσπάθειες του Οδυσσέα (λ 488-489):

*μη δὴ μοι θάνατόν γε παραύδα, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ·
βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἔων θητευέμεν ἄλλω,
ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ*

Αλλά και σε αφηγηματικά χωρία συναντούμε τη χρήση του ασυνδέτου που αποσκοπεί απλώς στην απόδοση έμφασης και πάθους, χωρίς να υπάρχει κάποια άλλη σημασιολογική σχέση ανάμεσα στις ασύνδετες προτάσεις. Ένα παράδειγμα βρίσκουμε στη σκηνή της αποφασιστικής μάχης ανάμεσα στον Αχιλλέα και τον Έκτορα, όταν ο δεύτερος καλεί τον αδερφό του Δηϊφοβο να του φέρει ένα άλλο δόρυ (X 294-295):

*Δηϊφοβὸν δ' ἐκάλει λευκάσπιδα, μακρὸν αὔσας·
ἦτέε μιν δόρυ μακρὸν.*

Εδώ η εισαγωγή της δεύτερης πρότασης μόνο με το ρήμα και χωρίς τη βούληση κάποιου συνδέσμου οξύνει την τραγική ένταση της στιγμής.

Ένα ακόμη παράδειγμα εντοπίζουμε στους στίχους όπου οι Μυρμιδόνες θρηνούν για τον Πάτροκλο με προτροπή της Θέτιδος (Ψ 14-16):

*μετὰ δέ σφι Θέτις γόου ἤμερον ὤρσε·
δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν
δάκρυσι.*

Η έμφαση που προσδίδει η χρήση της ασύνδετης παράταξης ενισχύεται με την επανάληψη του ρήματος (άναφορά).

Το ασύνδετο όμως επιτελεί επίσης – συχνά παράλληλα με την εμφαντική του λειτουργία – μια σειρά από σημασιολογικές λειτουργίες¹⁵, από τις οποίες στο πλαίσιο της έρευνας για την εξέλιξη του ασυνδέτου θα μας απασχολήσουν κυρίως η επεξηγηματική (asyndeton explicativum) και η

14. Πρβ. τον ορισμό του «πραγματικού ασυνδέτου» από τους Kühner και Gerth, ό.π., σσ. 339-340.

15. Πρβ. τον ορισμό του «φαινομενικού ασυνδέτου» από τους Kühner και Gerth, ό.π., σ. 340.

συμπερασματική (asyndeton conclusivum)¹⁶. Πέρα από το συμπέρασμα, κάποιες φορές το ασύνδετο εισάγει τη συνέπεια ή το αποτέλεσμα της ενότητας που προηγήθηκε (asyndeton consecutivum) και αποτελεί έτσι το κορυφαίο της σημείο. Αυτή η λειτουργία του ασυνδέτου, που αποτελεί μια υποκατηγορία της συμπερασματικής του λειτουργίας, είναι ιδιαίτερα σημαντική για την εξέλιξη της χρήσης του υφολογικού αυτού μέσου στους ρητορικούς λόγους.

Ένα παράδειγμα, στο οποίο συνδυάζονται η επεξηγηματική με την εμφαντική λειτουργία του ασυνδέτου σχήματος, συναντούμε στην απόπειρη του Αγαμέμνονα στα κριτικά λόγια του Νέστορα (I 115-117):

ὦ γέρον, οὐ τι ψεῦδος ἐμὰς ἄτας κατέλεξας.
ἀασάμην, οὐδ' αὐτὸς ἀναίνομαι. ἀντί νῦ πολλῶν
λαῶν ἔστιν ἀνήρ ὃν τε Ζεὺς κῆρι φιλήσῃ...

Ο Αγαμέμνων παραδέχεται πως τα σφάλματα που του καταλόγισε ο Νέστορας είναι αληθινά και ομολογεί, προσπαθώντας να δώσει κάποια εξήγηση για τις πράξεις του, πως τυφλώθηκε από τους θεούς¹⁷. Η εμφάνιση του ἐμὰς ἄτας¹⁸ στον στ. 115 έχει ήδη προετοιμάσει τον αναγνώστη για κάποια ομολογία. Η αποφυγή χρήσης κάποιου συνδέσμου σε αυτό το σημείο και η αντ' αυτού τοποθέτηση του ρήματος (ἀασάμην) στην αρχή του επόμενου στίχου υπογραμμίζει εμφαντικά τη σημασία αυτής της ομολογίας. Η χρήση ενός αιτιολογικού συνδέσμου θα άμβλυνε, αντίθετα, τον αντίκτυπο της δήλωσης του Αγαμέμνονα. Η γνωμολογική διατύπωση που ακολουθεί αμέσως μετά (στ. 116-117) έχει επίσης επεξηγηματική λειτουργία¹⁹. Ο Αγαμέμνων προσπαθεί να εξηγήσει τα δεινά των Αχαιών, αποδίδοντάς τα στη βούληση του Δία: ο Δίας έχει κατατροπώσει τους Αχαιούς για να ικανοποιήσει τον προσβεβλημένο Αχιλλέα, γιατί αξίζει, πράγματι, πολύ στρατό ο άνδρας που ο Ζεὺς θα τον αγαπήσει με την καρδιά του.

Στην έντονη άρνηση του Αχιλλέα να υιοθετήσει τη μεσολάβηση των τριών απεσταλμένων εντοπίζεται το ίδιο υφολογικό σχήμα (I 315-318):

16. Βλ. την απαρίθμηση των λειτουργιών του ασυνδέτου από τον Lausberg, *Elemente*, ό.π., § 328.

17. Βλ. το σχετικό σχόλιο των K. F. Ameis και C. Hentze, *Homers Ilias*, Leipzig - Berlin 51930 (ανατ. Amsterdam 1965).

18. Για την έννοια ἄτη στον Όμηρο βλ. W. F. Wyatt, «Homeric ἄτη», *AJPh* 103 (1982) 247-276· J. Gruber, *Über einige abstrakte Begriffe des frühen Griechischen* (Beiträge zur klassischen Philologie, 9), Meisenheim / Glan 1963, σσ. 56-61.

19. Η επεξήγηση αποτελεί μια από τις βασικές λειτουργίες των ασύνδετων γνωμών και στη λυρική ποίηση (βλ. παρακάτω, σσ. 26 κ.ε.).

*οὔτ' ἐμέ γ' Ἀτρείδην Ἀγαμέμνονα πεισέμεν οἴω
οὔτ' ἄλλους Δαναούς, ἐπεὶ οὐκ ἄρα τις χάρις ἦεν
μάρνασθαι δηίοισιν ἐπ' ἀνδράσι νωλεμές αἰεὶ·
ἴση μοῖρα μένοντι, καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι...*

Και σ' αυτή την περίπτωση η προσθήκη ενός αιτιολογικού συνδέσμου θα άμβλυσε τη ρητορική δύναμη της λακωνικής αιτιολόγησης του Αχιλλέα. Ούτε ο Αγαμέμνων ούτε κάποιος άλλος από τους Δαναούς μπορεί να τον πείσει να αλλάξει τη στάση του, για ένα βασικό λόγο: ο Αχιλλέας διαπιστώνει πειραγμένος πως τόσο αυτός που πολεμά ανδρεία όσο και αυτός που απέχει από τις μάχες (όπως ο Αγαμέμνων) παίρνουν ίση μερίδα από τα λάφυρα.

Στα ανήσυχά λόγια της Ανδρομάχης, όταν αυτή ψυχανεμίζεται τον θάνατο του Έκτορα (X 450-459), ανιχνεύουμε ένα ακόμη παράδειγμα επεξηγηματικού ασυνδέτου (X 450-451):

*δεῦτε, δῶ μοι ἔπεσθον, ἴδωμ' ὅτιν' ἔργα τέτυκται.
αἰδοίης ἔκυρῆς ὀπὸς ἔκλυον...*

Επεξηγηματική είναι επίσης η λειτουργία του ασυνδέτου σχήματος στη σκηνή όπου το φάντασμα του Πατρόκλου παρακαλεί τον Αχιλλέα (Ψ 71-72):

*θάπτε με ὅτι τάχιστα, πύλας Ἀΐδαο περήσω.
τῆλέ με εἴργουσι ψυχαί, εἴδωλα καμόντων...*

Όπως ειπώθηκε και παραπάνω, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη λειτουργική εξέλιξη του υφολογικού αυτού σχήματος παρουσιάζει η συμπερασματική λειτουργία των ασύνδετων προτάσεων (asyndeton conclusivum ή consecutivum), η οποία δεν είναι σπάνια στα ομηρικά έπη. Ο Αγαμέμνων, για παράδειγμα, ολοκληρώνει την απάντησή του στην κριτική του Νέστορα που προαναφέραμε με ένα συμπερασματικό ασύνδετο (I 157-158):

*ταῦτά κέ οἱ τελέσαιμι μεταλήξαντι χόλοιο.
δηθήτω...*

Το ρήμα της δεύτερης πρότασης τοποθετείται και πάλι στην αρχή του στίχου, αυτή τη φορά για να διατυπώσει το συμπέρασμα, στο οποίο οδηγούν όλες οι εξευμενιστικές προσφορές του Αγαμέμνονα στον Αχιλλέα: ο θυμός του Αχιλλέα πρέπει να καταλαγιάσει.

Ασύνδετο παρατηρείται και στη σκηνή όπου ο Αχιλλέας, που μόλις έχει σκοτώσει τον Έκτορα, προσπαθεί να μαντέψει την αντίδραση των Τρώων στο θάνατο του ήρωα. Οι σκέψεις του διακόπτονται απότομα στη

θύμηση του νεκρού του φίλου· η ασύνδετη δεύτερη πρόταση που εισάγεται με το ρήμα λειτουργεί εμφαντικά (X 385-386):

*ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
κείται παρ νήεσσι νέκυς ἄκλαυτος ἄθαπτος
Πάτροκλος.*

Στην ίδια σκηνή ο Αχιλλέας καταλήγει με ένα συμπερασματικό ασύνδετο, που αποτελεί παράλληλα και την εμφαντική κατακλείδα του λόγου του (X 393-394):

*ἠράμεθα μέγα κῦδος· ἐπέφνομεν Ἴκτορα δῖον,
ὧ Τρῶες κατὰ ἄστυ θεῶ ὡς εὐχετόωντο.*

Ένα ακόμη έξοχο παράδειγμα της συμπερασματικής λειτουργίας του *ἀσυνδέτου σχήματος* εντοπίζουμε στα λόγια με τα οποία ο Οδυσσεύς προετοιμάζει τον Αλκίνοο για την αποκάλυψη της ταυτότητάς του (ι 2-20). Δεν υπάρχει τίποτε ομορφότερο, λέει ο Οδυσσεύς, από τη γιορταστική ατμόσφαιρα που επικρατεί τόσο έξω όσο και μέσα στο παλάτι: ο λαός είναι χαρούμενος, οι καλεσμένοι στο βασιλικό τραπέζι τρώνε και πίνουν ευφραίνοντας την καρδιά τους με τα μελωδικά τραγούδια του αοιδού. Είναι τόσο πετυχημένη η περιγραφή του ομιλητή, που και η ψυχή του ακροατή ευφραίνεται. Κι όμως αυτό το γιορταστικό κλίμα διακόπτεται απότομα, όταν ο Οδυσσεύς προσθέτει απευθυνόμενος στον Αλκίνοο (στ. 12-15): *σοὶ δ' ἐμὰ κήδεα θυμὸς ἐπετράπετο στονόεντα | εἴρεσθ'...*, για να καταλήξει (ι 16-20):

*νῦν δ' ὄνομα πρῶτον μυθήσομαι, ὄφρα καὶ ὑμεῖς
εἶδ' ἐγὼ δ' ἂν ἔπειτα φυγῶν ὑπο νηλεῆς ἤμαρ
ὑμῖν ξείνος ἔω καὶ ἀπόπροθι δώματα ναίων.
εἴμ' Ὀδυσσεὺς Λαερτιάδης, ὃς πᾶσι δόλοισιν
ἄνθρωποισι μέλω, καὶ μευ κλέος οὐρανὸν ἔκει.*

Η ασύνδετη δήλωση *εἴμ' Ὀδυσσεὺς* δεν αποτελεί επεξήγηση στο *ὄνομα*²⁰, αλλά την εκπλήρωση της υπόσχεσης που δόθηκε στον στ. 16 (*ὄνομα πρῶτον μυθήσομαι*), πρόκειται δηλαδή για ένα ασύνδετο που ολοκληρώνει την ενότητα που προηγήθηκε (*asyndeton conclusivum* ή *consecutivum*) και ταυτόχρονα αποτελεί την αρχή της επόμενης, αφού με αυτόν τον τρόπο εγκαινιάζονται οι *ἀπόλογοι*²¹.

20. Βλ. R. Führer, *Formproblem-Untersuchungen zu den Reden in der frühgriechischen Lyrik* [Zetemata, 44], München 1967, σ. 137 σημ. 12.

21. Βλ. Kühner και Gerth, *ό.π.*, σ. 346.

Η χρήση του υφολογικού αυτού μέσου για την κορύφωση και συγχρόνως την ολοκλήρωση ενός λόγου εντοπίζεται και σε πολλά ακόμη παραδείγματα, όπως στα ενθαρρυντικά λόγια του Οδυσσέα προς τους Αχαιούς (B 204), στα προτρεπτικά λόγια του Γλαύκου προς τον Έκτορα (Π 538-541) ή στα θριαμβευτικά λόγια του Πατρόκλου για τον θάνατο του Σαρπηδόνας (Π 556-559). Όλα αυτά τα παραδείγματα αποδεικνύουν πόσο αποτελεσματική και εμφαντική μπορεί να είναι στην κατακλείδα ενός λόγου η ασύνδετη παράταξη των προτάσεων. Η σημασία της χρήσης του ασυνδέτου σχήματος για την κορύφωση των λόγων αποκτά μεγαλύτερες διαστάσεις στα χέρια των λυρικών αλλά και των τραγικών ποιητών και φτάνει στο ζενίθ της στους λόγους των αττικών ρητόρων, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Ανεξάρτητα από το αν η ασύνδετη δεύτερη πρόταση αποτελεί την επεξήγηση, την ολοκλήρωση ή την κορύφωση όσων προηγήθηκαν, το κοινό σημείο σε όλα τα χωρία που αναλύσαμε παραπάνω είναι ότι η εισαγωγή της δεύτερης πρότασης χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου συνδέσμου επιτυγχάνει τη διατήρηση μιας στενής λογικής σχέσης με την προηγούμενη πρόταση. Στην πλειοψηφία των παραδειγμάτων που αναφέραμε μέχρι τώρα ο ποιητής προτάσσει το ρήμα στην αρχή της δεύτερης πρότασης. Το ίδιο στενή είναι, ωστόσο, η σχέση της ασύνδετης δεύτερης πρότασης με την προηγούμενη ακόμη και όταν η πρώτη λέξη της δεύτερης πρότασης δεν είναι κάποιο ρήμα, όπως δείχνει η χρήση του επεξηγηματικού ασυνδέτου στους στ. I 315-318, X 450-451 και Ψ 71-72, που αναλύσαμε πιο πάνω.

Η χρήση της ασύνδετης παράταξης προτάσεων με σημασιολογική σχέση μεταξύ τους (και όχι με μόνο στόχο την απόδοση ρητορικής έμφασης) δεν περιορίζεται στον ευθύ λόγο αλλά ανιχνεύεται, αν και σε μικρότερο βαθμό, και σε καθαρά αφηγηματικά χωρία των ομηρικών επών. Ένα παράδειγμα επεξηγηματικού ασυνδέτου βρίσκουμε στην περιγραφή της ασχήμιας του Θερσίτη (B 216-217). Ένα άλλο παράδειγμα επεξηγηματικού ασυνδέτου ανιχνεύουμε στη σκηνή όπου ο Αχιλλέας καταθέτει τα βραβεία της πυγμαχίας στους αγώνες που διοργανώνονται προς τιμή του νεκρού Πατρόκλου (Ψ 653-654). Και, για να περάσουμε σ' ένα τελευταίο παράδειγμα επεξηγηματικού ασυνδέτου στο πλαίσιο ενός αφηγηματικού χωρίου, ερχόμαστε σε μια σκηνή της τελευταίας ραψωδίας, στην ιστορία της Νιόβης (Ω 603-612), που την αφηγείται ο Αχιλλέας στον Πρίαμο, για να τον πείσει να φάει παρά το πένθος του, όπως έφαγε και η Νιόβη, όταν απόκαμε από τον θρήνο για τα δώδεκα παιδιά της που σκότωσαν οι θεοί. Τα παιδιά της Νιόβης θανατώθηκαν, διότι η μητέρα τους καυχήθηκε ότι η Λητώ γέννησε μόνο δύο παιδιά, ενώ η ίδια γέννησε πολλά (Ω 607-608):

οὔνεκ' ἄρα Λητοῖ ἰσάσκετο καλλιπαρήφω·
φῆ δοιῶ τεκέειν, ἢ δ' αὐτὴ γείνατο πολλούς·

Και σ' αυτή την περίπτωση η έμφαση δίνεται μέσω του ασύνδετου ρήματος με το οποίο εισάγεται η δεύτερη πρόταση, το οποίο εξηγεί παράλληλα την αιτία της τραγωδίας, που ήταν ο ασεβής ισχυρισμός της Νιόβης.

Παρά την περιστασιακή χρήση των ασύνδετων προτάσεων σε καθαρά αφηγηματικά χωρία δεν παύει να είναι σημαντικότερη και συχνότερη η χρήση τους στους ευθείς λόγους του έπους. Μια πρόσθετη απόδειξη γι' αυτό αποτελεί και η επική ποίηση του Ησιόδου, ο οποίος, ενώ χρησιμοποιεί τις ασύνδετες προτάσεις και σε κάποιες αφηγηματικές ενότητες της *Θεογονίας* (βλ., π.χ., το επεξηγηματικό ασύνδετο στους στ. 533-534: *καί περ χωόμενος παύθη χόλου δν πρὶν ἔχεσκεν, | οὔνεκ' ἐρίζετο βουλάς ὑπερμενεί Κρονίῳνι*)²², πολύ συχνότερα καταφεύγει σε αυτό το σχήμα στα *Έργα*, που αρθρώνονται ως ένας λόγος του ποιητή προς τον αδερφό του Πέρση (βλ., π.χ., το συμπερασματικό ασύνδετο στον στ. 671: *εὐκῆλος τότε νῆα θοὴν ἀνέμοισι πιθήσας | ἐλκέμεν ἐς πόντον...* επεξηγηματικό ασύνδετο, π.χ., στους στ. 434, 665, 682-684)²³.

Η επιλεκτική ανασκόπηση της παρουσίας του *ασυνδέτου σχήματος* στην επική ποίηση αποδεικνύει ότι οι ασύνδετες προτάσεις δεν αποτελούν ένα παλαιότερο, άκαμπτο χαρακτηριστικό της γλώσσας που επιζεί απλώς στην επική ποίηση. Αντίθετα, το ασύνδετο χρησιμοποιείται με μεγάλη μαεστρία και με διάφορες λειτουργίες, ποτέ τυχαία ή άσκοπα. Από την άλλη πλευρά, η πληθώρα των παραδειγμάτων που παρατέθηκαν στις προηγούμενες σελίδες δεν πρέπει να μας ξεγελά. Αναλογικά η χρήση του ασυνδέτου στην εξάμετρη ποίηση είναι πολύ πιο περιορισμένη απ' ό,τι σε άλλα λογοτεχνικά είδη, όπως σωστά διέγνωναν ήδη οι Kühner και Gerth. Ένα τέτοιο υφολογικό μέσο άλλωστε, που χρωματίζει συναισθηματικά τον λόγο, μόνο σε περιορισμένο βαθμό μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στο έπος, που πρωτίστως ενδιαφέρεται για τα κλέα ἀνδρῶν και λιγότερο για τον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου. Οι εντελώς διαφορετικές προτεραιότητες της λυρικής ποίησης ήταν εκείνες που πραγματικά επρόκειτο να παράσχουν πρόσφορο έδαφος για τη χρήση του ασυνδέτου.

Ως πρώτη κατηγορία λυρικής ποίησης μπορούμε να εξετάσουμε την ελεγεία και τον *ιάμβο*. Αν στην επική ποίηση το ασύνδετο απαντά σε σχετικά περιορισμένη συχνότητα, ακόμα πιο υποτονική είναι η χρήση του

22. Βλ. το σχόλιο του M. L. West, *Hesiod Theogony*, Oxford 1971, στον στ. 533.

23. Βλ. τα σχόλια του M. L. West, *Hesiod Works and Days*, Oxford 1978, στους σχετικούς στίχους.

στους πρώιμους ελεγειακούς ποιητές και ιαμβογράφους. Ωστόσο, στη διαπίστωση αυτή θα πρέπει να διατηρήσουμε κάποια επιφύλαξη, καθώς το μεγαλύτερο μέρος ελεγείων και ιάμβων που γνωρίζουμε σήμερα έχει διασωθεί μόνο αποσπασματικά. Είναι λοιπόν πιθανό να μην μπορούμε πια να αναγνωρίσουμε κάποιες ασύνδετα παραταγμένες προτάσεις. Τα επόμενα παραδείγματα πιστοποιούν τη χρήση του ασυνδέτου στην ελεγεία και τον ιαμβό. Το πηγαίο συναίσθημα που εκφράζουν τόσο τα παραινεντικά όσο και τα ερωτικά λυρικά ποιήματα ευνοεί εμφανώς την προσφυγή στο ασύνδετο.

Ένα παράδειγμα εμφαντικού ασυνδέτου εντοπίζουμε στην παραινεντική ελεγεία του Καλλίνου, που αποτελεί άλλωστε το μοναδικό εκτενές απόσπασμα των ποιημάτων του που γνωρίζουμε σήμερα (απ. 1,12-14 West)²⁴:

*οὐ γάρ κως θάνατόν γε φυγεῖν εἰμαρμένον ἐστὶν
ἄνδρ', οὐδ' εἰ προγόνων ἤι γένος ἀθανάτων.
πολλάκι δηϊότητα φυγῶν καὶ δοῦπον ἀκόντων
ἔρχεται...*

Το ασύνδετο προσδίδει έμφαση στα λόγια του Σόλωνα σε μία επίσης παραινεντική ελεγεία (απ. 13,7-8 West):

*ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι
οὐκ ἐθέλω· πάντως ὕστερον ἦλθε δίκη.*

Παρόμοια είναι η χρήση του ασυνδέτου και στο ακόλουθο απόσπασμα του Σόλωνα (απ. 4,34-35 West):

*τραχέα λειαίνει, παύει κόρον, ὕβριν ἄμαυροῖ,
αὐαίνει δ' ἄτης ἄνθεα φυόμενα...*

Ένα άλλο παράδειγμα προσφέρει ο Αρχίλογος στην περίφημη επωδό της Κολωνίας· χρησιμοποιεί το ασύνδετον σχήμα στον ευθύ λόγο με στόχο την απόδοση ρητορικής έμφασης (απ. 196a,19-20 West):

*]πείσομαι ὡς με κέλεαι·
πολλόν μ' ε.[²⁵*

Ένα παράδειγμα συμπερασματικού ασυνδέτου ανιχνεύεται σε ένα ερωτικό ποίημα του Μίμνερμου, όπου η τοποθέτηση του ρήματος (τεθναίην)

24. Πρβ. τα σχόλια των T. Hudson-Williams, *Early Greek Elegy*, Cardiff 1926, σ. 78, και A. W. H. Adkins, *Poetic Craft in the Early Greek Elegists* Chicago 1985, σσ. 59-60.

25. 'Ισως πολλόν μ' ἐπ[ορνύεις πόθον· η συμπλήρωση του στίχου προτείνεται από τον S. R. Slings, στο: J. M. Bremer, A. M. van Erp Taalman Kip και S. R. Slings, *Some Recently Found Greek Poems* [Mnemosyne Suppl., 99], Leiden 1987, σ. 38.

στην αρχή της δεύτερης πρότασης λειτουργεί επίσης εμφαντικά (απ. 1,1-2 West)²⁶:

τίς δὲ βίος, τί δὲ τερπνὸν ἄτερ χρυσῆς Ἀφροδίτης;
τεθναίνην, ὅτε μοι μηκέτι ταῦτα μέλοι...

Το ίδιο περιορισμένη μοιάζει να είναι η χρήση των ασυνδέτων στη μονωδία. Ο Αλκαίος, για παράδειγμα, χρησιμοποιεί το εμφαντικό ασύνδετο σε ένα από τα πολιτικά του ποιήματα που αφορά την προδοσία του Πιττακού (απ. 129,9-11 Voigt):

ἄ[γι]τ' εὔνοον
θῦμον σκέθοντες ἀμμετέρα[ς] ἄρας
ἀκούσατ'...

Στον ύμνο στην Αφροδίτη της Σαπφούς ανιχνεύουμε επίσης ένα παράδειγμα ασυνδέτου που προσδίδει έμφαση στα λόγια της ποιήτριας και με το οποίο εισάγεται το τελικό μέρος του ύμνου (απ. 1,25 Voigt)²⁷:

ἔλθε μοι καὶ νῦν, χαλέπαν δὲ λῦσον
ἐκ μερίμναν...

Δύο συνεχόμενα ασύνδετα, που συμβάλλουν στην έντεχνη απόδοση της αποκορυφούμενης έντασης, εντοπίζουμε σε ένα ακόμη από τα εκτενέστερα σωζόμενα ποιήματα της Σαπφούς (απ. 94,1-3 Voigt)²⁸:

τεθνάκην δ' ἀδόλως θέλω·
ἄ με ψισδομένα κατελίμπανεν
πόλλα καὶ τόδ' ἔειπέ [μοι.

Η ανίχνευση ασύνδετων προτάσεων στον πρώτο από τους τρεις μεγάλους χορικούς ποιητές, το Σιμωνίδη τον Κείο, είναι το ίδιο δύσκολη, αφού και το δικό του έργο έχει διασωθεί μόνο αποσπασματικά. Ένα επεξηγηματικό ασύνδετο βρίσκουμε στο εγκώμιό του για τους νεκρούς ήρωες των Θερμοπυλών (απ. 531,5-7 PMG):

26. Βλ. Adkins, ό.π., σ. 96.

27. Η συγκεκριμένη χρήση του ασυνδέτου σχήματος προσφέρεται για σύγκριση με τους Βακχ. Έπιν. 3,85 και 5,176, όπου επίσης το τελικό μέρος της κάθε ωδής εισάγεται ασυνδέτως· βλ. σχετικά το σχόλιο του H. Maehler, *Die Lieder des Bakchylides*, I: *Die Siegeslieder* [Mnemosyne Suppl., 62], Leiden 1982, σ. 58, στον στ. 85.

28. Πρβ. E. Tzamali, *Syntax und Stil bei Sappho* [Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, 16 N.F.], Dettelbach 1996, σσ. 309-310, 311-312· ένα ακόμη ασύνδετο μεταξύ προτάσεων ανιχνεύεται στο απ. 44,12-14 Voigt (πρβ. Tzamali, ό.π., σ. 235).

*οὔθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος.
ἀνδρῶν ἀγαθῶν ὄδε σηκὸς οἰκέταν εὐδοξίαν
Ἑλλάδος εἴλετο.*

Ασύνδετο που ολοκληρώνει τα προηγούμενα με ένα συμπέρασμα συναντούμε στο κριτικό άσμα που συνέθεσε ο Σιμωνίδης με αφορμή το επιτύμβιο επίγραμμα του Κλεόβουλου για τον Μίδα (απ. 581,5-7 PMG):

*λίθον δὲ
καὶ βρότεοι παλάμαι θραύοντι· μωροῦ
φωτὸς ἄδε βούλα.*

Εμφαντική είναι η χρήση του ασυνδέτου σχήματος σε συνδυασμό με την αναφορά στο ακόλουθο απόσπασμα του Πρατίνα (απ. 708,3-4 PMG):

*ἐμὸς ἐμὸς ὁ Βρόμιος, ἐμὲ δεῖ κελαδεῖν, ἐμὲ δεῖ παταγεῖν
ἀν' ὄρεα σύμενον μετὰ Ναιιάδων...*

Το ασύνδετο είναι ιδιαίτερα αγαπητό στους άλλους δύο μεγάλους εκπροσώπους της χορικής λυρικής ποίησης, τον Πίνδαρο²⁹ και τον Βακχυλίδη, το σωζόμενο έργο των οποίων επιτρέπει πιο ολοκληρωμένα συμπεράσματα. Η πληθώρα των παραδειγμάτων που εντοπίζεται στο έργο μας επιτρέπει, πέρα από τις λειτουργίες (εμφαντική, επεξηγηματική, συμπερασματική) του ασυνδέτου που διακρίναμε στην επική ποίηση, να προχωρήσουμε σε μια περαιτέρω κατηγοριοποίηση των ασύνδετων προτάσεων ανάλογα με τα ποιητικά συμφραζόμενα στα οποία εμφανίζεται το υφολογικό αυτό σχήμα. Έτσι, μπορούμε να ταξινομήσουμε τις ασύνδετες προτάσεις που εμφανίζονται στη χορική λυρική ποίηση σε τέσσερις βασικές κατηγορίες: (1) ασύνδετες προτάσεις που εισάγουν το τελικό συμπέρασμα μιας ενότητας ή την κορύφωση μιας σταδιακά αυξανόμενης έντασης (η κατηγορία αυτή απαντά κυρίως στους λόγους και τη συναντήσαμε ήδη και στην επική ποίηση), (2) ασυνδέτως παραταγμένες προτροπές στο υμνούμενο πρόσωπο, το χορό, τη Μούσα ή το Δία (στο πλαίσιο προσευχής), καθώς και αυτοπροτροπές του ποιητή, (3) ασυνδέτως παραταγμένες γνώμες, (4) ασύνδετες αναγγελίες και ασύνδετοι ισχυρισμοί.

Όπως είδαμε και παραπάνω, οι ασύνδετες προτάσεις αποτελούν κατ'εξοχήν ένα στιλιστικό μέσο του ευθέος λόγου, που από τη φύση του είναι

29. Για τις ασύνδετες προτάσεις στον Πίνδαρο πρβ. τις παλαιότερες μελέτες των L. Dissen, *Pindari Carmina*, I, Gotha 1830, σσ. 274 κ.ε., και G. Hermann, *Opuscula*, VI, Leipzig 1835, σσ. 3-69, ειδικότερα 15 κ.ε., όπου αντικρούονται οι απόψεις του Dissen· W. Schmid και O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, I.1, München 1929, σ. 606, σημ. 4.

πολύ πιο φορτισμένος συναισθηματικά από ένα αφηγηματικό χωρίο. Αυτό αποδεικνύεται ήδη από την εμφάνιση του ασυνδέτου στην επική ποίηση και επιβεβαιώνεται στη συνέχεια από τη χρήση του από τους λυρικούς ποιητές. Η εκτενής χρήση των ασυνδέτων στους λόγους της λυρικής ποίησης³⁰, όπου λειτουργούν ως καταληκτικό εμφαντικό στοιχείο, αποτελεί μια εξέλιξη της συμπερασματικής λειτουργίας τους στους λόγους των επών και παράλληλα έναν προάγγελο για τη λειτουργία τους στους ρητορικούς λόγους. Οι μελετητές έχουν συχνά παρερμηνεύσει ή παραβλέψει αυτή τη λειτουργία του ασυνδέτου, δηλαδή τη συμβολή του στη ρητορικά αποτελεσματική ολοκλήρωση ενός λόγου χάρη στην κλιμάκωση ή την κορύφωση της έντασης που επιφέρει η χρήση του. Ωστόσο, αυτή ακριβώς αποτελεί την πρωταρχική και χωρίς αμφιβολία τη σπουδαιότερη λειτουργία του ασυνδέτου τουλάχιστον στην αρχαϊκή ποίηση από τον Όμηρο μέχρι τον 5ο αιώνα, από την οποία προήλθε η χρήση του στις προτροπές, τις γνώμες και τις αναγγελίες της λυρικής ποίησης που θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Ένα παράδειγμα από την πρώτη κατηγορία, το οποίο έχει ήδη αποτελέσει αφορμή συζητήσεων, εντοπίζουμε στον Πίνδαρο. Η υπόσχεση του Πελίας ότι θα παραδώσει την εξουσία στον Ιάσονα υπογραμμίζεται με έναν όρκο που εισάγεται ασυνδέτως (Πυθ. 4,166 κ.ε.):

*καί τοι μοναρχεῖν
καί βασιλευμένον ὄμνυμι προήσειν· καρτερὸς
ὄρκος ἄμμιν μάρτυς ἔστω
Ζεὺς ὁ γενέθλιος ἀμφοτέροις.*

Ο αδιάστακτος Πελίας καλεί τον Δία ως μάρτυρα, αυτός θα είναι ο καρτερὸς ὄρκος για την υπόσχεσή του, που όμως δεν προτίθεται να κρατήσει. Ο Dissen, ὁ.π., σ. 274, καταχώρισε το συγκεκριμένο ασύνδετο στα *asyndeta explicativa* και οι νεότεροι μελετητές τον ακολούθησαν³¹. Ωστόσο, η δεύτερη πρόταση (*καρτερὸς ὄρκος ἄμμιν μάρτυς ἔστω Ζεὺς...*) δεν φαίνεται να αποτελεί την αιτιολογία ή την επεξήγηση για την προηγούμενη. Είναι μάλλον απίθανο ο σύνδεσμος που λείπει να ήταν αιτιολογικός. Η δεύτερη πρόταση αποτελεί, αντίθετα, την κατακλείδα του λόγου.

Ακόμα πιο πειστικό είναι το αποτέλεσμα της χρήσης του ρητορικού αυτού μέσου σε ένα παράδειγμα από τον Βακχυλίδη³². Ο απελπισμένος

30. Παραδείγματα ασύνδετης παράταξης προτάσεων στη χορική λυρική ποίηση (και ειδικότερα στους λόγους) παραθέτει επίσης ο Führer, ὁ.π., σσ. 136-144.

31. Πρβ., π.χ., το σχόλιο του B. K. Braswell, *A Commentary on the Fourth Pythian Ode of Pindar*, Berlin 1988, σ. 246, στους σχετικούς στίχους.

32. Ο Führer, ὁ.π., σ. 137, υπολόγισε ότι ο Βακχυλίδης χρησιμοποιεί το ασύνδετο στους

λόγος του Κροΐσου απαρτίζεται από μια ασυνήθιστα πυκνή παράταξη σύντομων, ασύνδετων προτάσεων (Ἐπίν. 3,37-47):

ὑπέρ[βι]ε δαῖμον,
 πο]ῦ θεῶν ἐστὶν χάρις;
 πο]ῦ δὲ Λατοίδας ἄναξ;
 40 ἔρρουσ]ιν Ἄλυά[τ]τα δόμοι
] μυρίων
]ν·
]ν ἄστν,
 ἐρεύθεται αἶματι χρυσο]δίνας
 45 Πακτωλός, ἀεικελίως γυναῖκες
 ἐξ ἐϋκτίτων μεγάρων ἄγονται·
 τὰ πρόσθεν [ἐχ]θρὰ φίλα· θανεῖν γλύκιστον.

Με τη χρήση του ασυνδέτου σχήματος μεταδίδεται περίτεχνα στους ακροατές το αίσθημα της σταδιακά αυξανόμενης αναστάτωσης του Κροΐσου· ο συναισθηματικά φορτισμένος λόγος του Κροΐσου προσλαμβάνει με τη χρήση αυτού του σχήματος ένα διαρκώς κλιμακούμενο πάθος, που κορυφώνεται με την αναφώνηση *θανεῖν γλύκιστον*³³. Αν συγκρίνουμε τον λόγο του Κροΐσου με τον λόγο της Ανδρομάχης (X 450-459), στον οποίο παραπέψαμε στο πλαίσιο της συζήτησης για το ομηρικό έπος (παραπάνω, σ. 13), γίνεται εμφανής η λειτουργική εξέλιξη του ασυνδέτου σχήματος από την επική στη λυρική ποίηση. Στον λόγο της Ανδρομάχης ο ποιητής χρησιμοποιεί μία μόνο ασύνδετη πρόταση, η οποία λειτουργεί κυρίως επεξηγηματικά. Ο λόγος του Κροΐσου, αντίθετα, απαρτίζεται σχεδόν αποκλειστικά από ασύνδετες προτάσεις που εξυπηρετούν την αύξηση και την τελική κορύφωση της έντασης. Ο γραφέας του παπύρου, που πρόσθεσε μετά το πρόσθεν ένα δ', όπως και ο διορθωτής, που συμπλήρωσε μετά την ἐχθρὰ ένα νῦν προσπαθώντας να αποσαφηνίσει το φίλα (και οι δύο επεμβάσεις αγνοούν τη μετρική του στίχου), παρέβλεψαν τελείως την αποκορυφωτική λειτουργία της ασύνδετης παράταξης των προτάσεων στο τελευταίο μέρος του λόγου του Κροΐσου, που όλα δείχνουν ότι ήταν μέσα στις προθέσεις του ποιητή.

Αυτή όμως δεν είναι η μοναδική θέση στον Βακχυλίδη, όπου ο γραφέας παρεξηγώντας τη λειτουργία του ασυνδέτου προσέθεσε ένα δέ.

λόγους συχνότερα αλλά και με μεγαλύτερη συνέπεια απ' ό,τι ο Πίνδαρος.

33. Βλ. το σχόλιο του Maehler, *Lieder I*, ό.π., σσ. 48-49, στον Ἐπίν. 3,47· πρβ. Führer, ό.π., σ. 139.

Στον Έπιν. 5,9-14 ο χορός προαναγγέλλει τον ύμνο του Βακχυλίδη για τον τύραννο των Συρακουσών, Ιέρωνα, προσθέτοντας (Έπιν. 5,14-16):

ἐθέλει {δὲ}
γᾶρυν ἐκ στηθέων χέων
αἰνεῖν Ιέρωνα.

Ο γραφέας του παπύρου πρόσθεσε μετά το ἐθέλει τον σύνδεσμο δέ, που δεν συμβιβάζεται όμως με το μετρικό σχήμα του στίχου και σωστά αφαιρέθηκε στην υπομνηματισμένη έκδοση του Herwig Maehler³⁴. Ο γραφέας προφανώς δεν κατάλαβε ότι η ασύνδετη εισαγωγή των στ. 14-16 υπογραμμίζει εμφαντικά την ολοκλήρωση της προαναγγελίας του ύμνου³⁵.

Η δεύτερη κατηγορία ασυνδέτου προσφέρει κυριολεκτικά έναν καταγισμό παραδειγμάτων. Οι ασύνδετες προτροπές στα υμνούμενα πρόσωπα είναι ιδιαίτερα συχνές στον Πίνδαρο. Μια ολόκληρη σειρά ασύνδετων προτροπών για δικαιοσύνη, ειλικρίνεια, υπευθυνότητα και γενναιοδωρία απευθύνει ο ποιητής στον Ιέρωνα, τύραννο των Συρακουσών, στο τελικό μέρος του Πυθ. 1,85-94 ἀλλ' ὅμως, κρέσσον γὰρ οἰκτιρμοῦ φθόνος, μὴ παρίει καλά, που έχει γραφτεί για να υμνήσει τη νίκη του ιδίου στις αρματοδρομίες στα Πύθια το 470 π.Χ. Η συσσώρευση των ασύνδετων αυτών προτάσεων στο τέλος μιας ενότητας ξεπερνά ήδη τα ομηρικά ειωθότα.

Μια ασύνδετη προτροπή στο υμνούμενο πρόσωπο συναντούμε επίσης στο τελικό μέρος του 7ου Όλ., που γράφτηκε για να υμνήσει τη νίκη του Διαγόρα στην πυγμαχία το 464 π.Χ.· βλ. Όλ. 7,92 μὴ κρύπτε³⁶ κοινὸν | σπέρμ' ἀπὸ Καλλιάνακτος. Μια παρόμοια προτροπή (συμπερασματικό ασύνδετο) στον Αρκεσίλαο εντοπίζουμε επίσης στον Πυθ. 4,276 τλᾶθι τᾶς εὐδαίμονος ἀμφὶ Κυράνας θέμεν σπουδὰν ἄπασαν³⁷.

Χωρίς τη μεσολάβηση συνδέσμου εισάγονται συνήθως και οι προσευχές του ποιητή στον Δία, οι οποίες πολύ συχνά λειτουργούν και ως

34. Για την αφαίρεση του δέ βλ. το σχόλιο του Maehler, *Lieder I*, ό.π., σ. 91, στον Έπιν. 5,11-12.

35. Αν στραφούμε στη χειρόγραφη παράδοση του Πινδάρου, βρίσκουμε ανάλογα λάθη. Τα περισσότερα από αυτά έχουν ήδη συγκεντρωθεί στην έκδοση των πινδαρικών ύμνων από τον O. Schroeder, *Pindari carmina*, Leipzig 1900, σ. 9. Ο P. Maas, *Die neuen Responsions-freiheiten bei Bakchylides und Pindar*, II, Berlin 1921, σ. 29 σημ. 1, παραπέμπει επιπλέον στον Πυθ. 8,43.

36. Σχετικά με το αν το μὴ κρύπτε απευθύνεται στον Διαγόρα ή τον Δία βλ. M. M. Willcock, *Pindar: Victory Odes*, Cambridge 1955, σσ. 132-133.

37. Βλ. Braswell, ό.π., σ. 376.

«λογότυποι διακοπής»³⁸. Για παράδειγμα στον *Πυθ.* 1,29 κ.ε. *εἴη, Ζεῦ, τὴν εἴη ἀνδάνειν*, ο ποιητής παρεμβάλλει ξαφνικά μια ασύνδετη προσευχή στον Δία³⁹, η οποία του επιτρέπει να διακόψει τον μύθο (την τιμωρία του Τυφώ στα Τάρταρα) και να μεταβεί στον ύμνο στη νίκη του Ιέρωνα, που αποτελεί, άλλωστε, το κεντρικό θέμα της ωδής. Ανάλογη είναι η λειτουργία της ασύνδετης προσευχής στον Δία στον *Όλ.* 13,24 κ.ε. *ὑπατ' εὐρὺ ἀνάσσων | Ὀλυμπίας, ἀφθόνητος ἔπεσσιν | γένοιο χρόνον ἅπαντα, Ζεῦ πάτερ*, η οποία σηματοδοτεί τη μετάβαση στα αθλητικά κατορθώματα του Ξενοφώντα. Κατά τον ίδιο τρόπο η ασύνδετη προσευχή στον Δία για προστασία από εξωτερικούς εχθρούς στον *Πυθ.* 1,71-73 *λίσσομαι νεῦσον, Κρονίων*, εισάγει μία νέα θεματική κατεύθυνση στην ωδή⁴⁰. Παρόμοια χωρία εντοπίζουμε και στους *Νεμεονίκους*: βλ., π.χ., *Νεμ.* 8,35 κ.ε. *εἴη μή ποτέ μοι τοιοῦτον ἦθος, | Ζεῦ πάτερ*, όπου η ασύνδετη προσευχή στον Δία διακόπτει ένα αρνητικό παράδειγμα και αποτελεί τη μετάβαση στο θετικό μέρος της ωδής⁴¹. *Νεμ.* 9,28-29 *Εἰ δυνατόν, Κρονίων*, όπου η ασύνδετη προσευχή στον Δία σηματοδοτεί τη μετάβαση από το μυθικό παράδειγμα στο παρόν⁴².

«Λογότυπο διακοπής» αποτελεί και η ασύνδετη αυτοπροτροπή του ποιητή στον *Πυθ.* 10,51 *κώπαν σχάσον, ταχὺ δ' ἄγκυραν*, η οποία σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη διήγηση των ηρωικών κατορθωμάτων του Περσέα στα αθλητικά κατορθώματα του Ιπποκλέα⁴³.

Στον 9ο *Ὀλυμπιόνικο* συναντούμε μια σειρά ασύνδετων (αυτο)προτροπών. Ο ποιητής σταματά τη διήγηση της μάχης του Ηρακλή ενάντια στους τρεις θεούς (Ποσειδώνα, Απόλλωνα και Άδη) διατάσσοντας ο ίδιος το στόμα του να αφήσει τέτοιες κουβέντες (*Όλ.* 9,35-36)⁴⁴:

ἀπό μοι λόγον
τοῦτον, στόμα, ρῖψον·

38. Οι «λογότυποι διακοπής» (Abbruchsformeln; βλ., π.χ., Πινδ. *Πυθ.* 11,38 κ.ε.· *Νεμ.* 5,16-18) επιτρέπουν στον ποιητή να οδηγήσει την αφήγησή του σε ένα ραγδαίο συμπέρασμα προτού περάσει στο επόμενο θέμα. Για τους «λογότυπους διακοπής» στον Πίνδαρο βλ. W. H. Race, *Style and Rhetoric in Pindar's Odes* [American Classical Studies, 24], Atlanta 1990, σσ. 41-57· I. L. Pfeijffer, *Three Aeginetan Odes of Pindar* (διδακτ. διατριβή), Leiden 1996, σ. 234. Ο Braswell, ό.π., σσ. 339-340, θεωρεί, ωστόσο, τον όρο «λογότυπος μετάβασης» (formula of transition) πιο κατάλληλο για κάποια από αυτά (π.χ. Πινδ. *Όλ.* 9,80-81· *Πυθ.* 1,51· *Νεμ.* 3,26· 4,69-70 και 10,19).

39. Βλ. Race, *Style*, ό.π., σ. 42.

40. Βλ. ό.π., σ. 140.

41. Βλ. ό.π., σ. 45 σημ. 6.

42. Βλ. ό.π., σσ. 44 και 128.

43. Βλ. ό.π., σσ. 45-46.

44. Βλ. ό.π., σ. 55.

για να συνεχίσει στους επόμενους στίχους, και αυτή τη φορά ασυνδέτως (Όλ. 9,40-42):

*μη νῦν λαλάγει τὰ τοι-
αὔτ'· ἔα πόλεμον μάχαν τε πᾶσαν
χωρὶς ἀθανάτων.*

Η ασύνδετη προσευχή του ποιητή (αυτοπροτροπή) για έμπνευση, στο επόμενο χωρίο, αποτελεί παραλλαγή της συνηθισμένης έκκλησης στις Μούσες και σηματοδοτεί τη μετάβαση στα αθλητικά κατορθώματα του Λαμπρομάχου (Όλ. 9,80-81)⁴⁵:

*εἶην εὐρησιεπὴς ἀναγείσθαι
πρόσφορος ἐν Μοισᾶν δίφρω.*

Ανάλογα παραδείγματα ασύνδετης αυτοπροτροπής, που αποτελούν παράλληλα και «λογότυπους διακοπής», συναντούμε και στους Νεμεονίκους (βλ. Νεμ. 3,26· 4,69-70⁴⁶. 10,19).

Οι ασύνδετες προτροπές δεν είναι σπάνιες ούτε στον Βαχχυλίδη. Ένα παράδειγμα εντοπίζουμε στην ακόλουθη προτροπή του ποιητή στη Μούσα, η οποία ανήκει παράλληλα και στους λεγόμενους «λογότυπους διακοπής» (Επίν. 5,176-178)⁴⁷:

*λευκώλενε Καλλιόπα,
στᾶσον εὐποίητον ἄρμα
αὐτοῦ.*

Ένα άλλο παράδειγμα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εξαιτίας της χειρόγραφης παράδοσης του κειμένου, αποτελεί η ακόλουθη ασύνδετη προτροπή του ποιητή στον χορό (Επίν. 13,190-193):

*νίκαν {τ'} ἔρικυ[δέα] μέλπετ', ὦ νέοι,
Π]υθέα, μελέτα[ν τε] βροτω-
φ[ε]λέα Μενάνδρου.*

Ο πάπυρος παραδίδει ένα τε μετά το νίκαν, που όμως απαλείφθηκε στην υπομνηματισμένη έκδοση του Maehler, καθώς αποδίδεται είτε σε λάθος του γραφέα κάτω από την επιρροή των τριών τε που συνδέουν τις προηγούμενες προτάσεις (στ. 186-189) είτε σε συνειδητή προσθήκη κάποιου διορθωτή που ενοχλήθηκε από την παρουσία της ασύνδετης προτρο-

45. Βλ. ό.π., σ. 49.

46. Βλ. ό.π., σ. 43 σημ. 4.

47. Βλ. Führer, ό.π., σ. 59.

πής⁴⁸. Ωστόσο, η ασύνδετη παράταξη της προτροπής ήταν, πιθανότατα, μέσα στις προθέσεις του ποιητή, που συχνά κατέφευγε σ' αυτό το υφολογικό σχήμα, όπως επιβεβαιώνεται και από την πληθώρα ασύνδετων προτροπών που εντοπίζουμε στις Βακχυλικές ωδές.

Κατά τον ίδιο τρόπο, δηλαδή ασυνδέτως, εισάγεται μια αυτοπροτροπή του Βακχυλίδη, η οποία μας οδηγεί στο τρίτο γνωμικό μέρος (στ. 199-220) αυτής της ωδής (Έπιν. 13,199-202):

εἰ μή τινα θερσι[ε]πῆς
φθόνος βιᾶται,
αἰνείτω σοφὸν ἄνδρα
σὺν δίκαι.

Σ' αυτή την περίπτωση έχουμε ασύνδετη μετάβαση από τον ύμνο του εκπαιδευτή του Πυθέα, Μενάνδρου, σε μια σειρά γνωμολογικών διατυπώσεων.

Διπλή ασύνδετη προτροπή του Βακχυλίδη προς το μουσικό του όργανο (βάρβιτος ή βάρβιτον)⁴⁹, η οποία κατά προέκταση αποτελεί αυτοπροτροπή του ποιητή, συναντούμε σε ένα αποσπασματικά σωζόμενο ποίημα (απ. 20B,1-4):

ᾠ βάρβιτε, μηκέτι πάσσαλον φυλάσ[σων]
ἐπτάτονον λ[ι]γυράν κάππαυε γᾶρυν·
δεῦρ' ἐς ἐμὰς χέρας· ὀρμαίνω τι πέμπ[ειν]
χρῦσεον Μουσαῖν Ἀλεξάνδρῳι πτερόν.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ένα χωρίο από τους Διθυράμβους, όπου συναντούμε διπλό ασύνδετο στους στίχους, στους οποίους ο χορός προτρέπει τον ποιητή (Διθ. 19,8-11):

ὕφαινε νυν ἐν
ταῖς πολυηράτοις τι καινὸν
ὀλβίαις Ἀθάναις,
εὐαίνετε Κηῖα μέριμνα.

Σ' αυτή την περίπτωση έχουμε να κάνουμε με συμπερασματικό ασύνδετο, καθώς η προτροπή του χορού προς τον ποιητή έρχεται ως αποτέλεσμα των στίχων που προηγήθηκαν (στ. 1-8): αυτός, στον οποίον οι Πιερίδες Μούσες έδωσαν το χάρισμα του ποιητή, έχει στη διάθεσή του πολλούς ποιητικούς δρόμους για να διαλέξει: σύνθεσε, λοιπόν, κάτι και-

48. Βλ. το σχόλιο του Maehler, *Lieder*, I, ό.π., σ. 284.

49. Βλ. σχετικά M. L. West, *Ancient Greek Music*, Oxford 1992, σσ. 57-59· M. Wenger, *Musikleben der Griechen*, Berlin 1949, σσ. 42-45, 198-201.

νούργιο. Ο χορός συνεχίζει με μια δεύτερη ασύνδετη προτροπή (Διθ. 19,12-14):

πρέπει σε φερτάταν ἴμεν
ὁδὸν παρὰ Καλλιόπας λα-
χοῖσαν ἔξοχον γέρας.

Το δεύτερο ασύνδετο ολοκληρώνει το προοίμιο, καθώς η αναφορά στην Καλλιόπη παραπέμπει και πάλι στους αρχικούς στίχους, στις Μούσες που προίκισαν τον ποιητή⁵⁰.

Στην τρίτη κατηγορία ασυνδέτου εντάσσονται οι γνώμες, οι οποίες παρατάσσονται συχνά χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου συνδέσμου. Η επεξήγηση αποτελεί την πρωταρχική, αλλά όχι και τη μόνη, λειτουργία των ασύνδετων γνωμών στη χορική λυρική ποίηση. Ένα παράδειγμα ασύνδετης γνώμης, που καταλήγει σε μία επίσης ασύνδετη αυτοπροτροπή, είναι το ακόλουθο (Πυθ. 3,59-62)⁵¹:

χρὴ τὰ εἰκότα παρ
δαιμόνων μαστευέμεν θναταῖς φρασίν
γνόντα τὸ παρ ποδός, οἷας εἰμὲν αἴσας.
μῆ, φίλα ψυχά, βίον ἀθάνατον
σπεῦδε, τὰν δ' ἔμπρακτον ἄντλει μαχανάν.

Στον Πίνδαρο οι ασύνδετες γνώμες είναι συχνά περισσότερες από μία και κάποιες φορές σχηματίζουν κανονικές σειρές ασύνδετων προτάσεων, όπως στο επόμενο παράδειγμα (Πυθ. 1,92-94):

μὴ δολωθῆς,
ὦ φίλε, κέρδεσιν ἐντραπέ-
λοις· ὀπιθόμβροτον αὔχημα δόξας
οἶον ἀποιχομένων ἀνδρῶν δίαιταν μανύει
καὶ λογίοις καὶ ἀοιδοῖς. οὐ φθίνει Κροί-
σου φιλόφρων ἀρετά.

Στον Βακχυλίδη, αντίθετα, οι χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου συνδέσμου εισαγόμενες γνώμες είναι αισθητά συντομότερες, όπως στο επόμενο παράδειγμα, όπου η γνώμη σηματοδοτεί παράλληλα τη μετάβαση από τον ηρωικό ύμνο στον μύθο (Ἐπίν. 5,50-53):

50. Βλ. το σχόλιο του H. Maehler, *Die Lieder des Bakchylides*, II: *Die Dithyramben und Fragmente* [Mnemosyne Suppl., 167], Leiden - New York - Köln 1997, σσ. 251-253.

51. Βλ. Race, *Style*, ό.π., σ. 43.

ὄλβιος ὦτινι θεὸς
μοῖράν τε καλῶν ἔπορεν
σὺν τ' ἐπιζήλωι τύχαι
ἀφνεὸν βιοτὰν διάγειν·

Ὅπως στο προηγούμενο έτσι και στο επόμενο χωρίο η ασύνδετη γνώμη (Ἐπίν. 3,57-58):

ἄπιστον οὐδέν, ὃ τι θ[εῶν μέ]ριμνα
τεύχει

λειτουργεί ως συνδεδετικός κρίκος ανάμεσα σε διαφορετικά τμήματα του ὕμνου, καθώς αποτελεί το μέσο για την ολοκλήρωση του μύθου και τη μετάβαση στην εξύμνηση του νικητή, μια λειτουργία συχνή τόσο στους βακχυλικούς Ἐπινίκους όσο και στις πινδαρικές ωδές (βλ., π.χ., Πυθ. 9,69 κ.ε.· 10,48-50)⁵². Στους Διθυράμβους ο λογοτεχνικός αυτός τύπος σηματοδοτεί συνήθως την κορύφωση της διήγησης (βλ., π.χ., Διθ. 17,117 κ.ε.).

Στο επόμενο παράδειγμα με το διπλό ασύνδετο, η γνώμη (στ. 117-118) γεφυρώνει στην ουσία την αλλαγή της σκηνής ενώ προετοιμάζει παράλληλα τον ακροατή για τη δραματική κορύφωση της ωδής, την εμφάνιση του Θησέα (στ. 119), το δεύτερο δηλαδή ασύνδετο⁵³ (Διθ. 17, 117-121):

ἄπιστον ὃ τι δαίμονες
θέλωσιν οὐδὲν φρενοάραις βροτοῖς·
νᾶα πάρα λεπτόπρυμνον φάνη· φεῦ,
οἶαισιν ἐν φροντίσι Κνώσιον
ἔσχασεν στραταγέταν.

Σαν συνδεδετικός κρίκος λειτουργούν και τα λόγια του Ηρακλή στον Μελέαγρο (Ἐπίν. 5,162-164):

ἄλλ' οὐ γάρ τίς ἐστιν
πρᾶξις τάδε μυρομένοις,
χρὴ κείνο λέγειν ὅτι καὶ μέλλει τελεῖν.

Εδώ το ασύνδετο ολοκληρώνει τα προηγούμενα και ταυτόχρονα οδηγεί στην ερώτηση, που απευθύνει ο Ηρακλής στον Μελέαγρο σχετικά με τη Δηιάνειρα⁵⁴.

52. Βλ. το σχόλιο του Maehler, *Lieder*, I, ὁ.π., σ. 51.

53. Βλ. τα σχόλια του Maehler, *Lieder*, II, ὁ.π., σσ. 205-206, στους σχετικούς στίχους.

54. Για τον μύθο και τις διαφορές του στον Πίνδαρο και τον Βακχυλίδη βλ. τις παρατηρήσεις του Maehler, *Lieder*, I, ὁ.π., σσ. 80 κ.ε.

Στην τέταρτη και τελευταία κατηγορία εντάσσονται οι ασύνδετες αναγγελίες και ισχυρισμοί. Ανάλογα χωρία εντοπίζουμε τόσο στον Πίνδαρο (βλ. π.χ. *Πυθ.* 3,107· 4,142-143· *Ίσθμ.* 1,5-6· 2,35-37) όσο και στον Βακχυλίδη (βλ. π.χ. *Ἐπίν.* 1,159-160· 3,85· 5,42-45). Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει σε ένα από αυτά (*Πυθ.* 4,142-143):

*εἰδóτι τοι ἑρέω· μία βοῦς Κρηθεῖ τε μάτηρ
καὶ θρασυμήδει Σαλμωνεῖ.*

Σ' αυτό το παράδειγμα και οι δύο προτάσεις εμφανίζονται χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου συνδέσμου. Ο Braswell, *ό.π.*, σ. 227, παρατηρεί, ωστόσο, σχετικά, ότι ασύνδετο ανιχνεύεται μόνο στην πρώτη πρόταση, διότι δεν υπάρχει άμεση νοηματική σύνδεση με τα προηγούμενα. Πρόκειται δηλαδή για «πραγματικό ασύνδετο», σύμφωνα με τον ορισμό των Kühner και Gerth, *ό.π.*, σσ. 339-340. Ο Braswell το χαρακτηρίζει «ασύνδετο μετάβασης» (transitional asyndeton), καθώς η φράση εξυπηρετεί τη μετάβαση στα επόμενα. Όσον αφορά τη δεύτερη πρόταση, ο Braswell υποστηρίζει ότι η δεύτερη πρόταση δεν χρειάζεται κάποια σύνδεση με τα προηγούμενα («hence, strictly speaking, it is not asyndetic»)⁵⁵, καθώς η αρχική δήλωση που ακολουθεί ένα εισαγωγικό ρήμα, όπως εδώ το *ἑρέω*, συνήθως δεν προϋποθέτει κάποια λογική σύνδεση με ό,τι προηγήθηκε. Ωστόσο, ακόμα και αν δεν υπάρχει κάποια λογική σύνδεση ανάμεσα στην ανακοίνωση *ἑρέω* και τη δήλωση *μία βοῦς* (δηλαδή δεν πρόκειται για επεξηγηματικό ασύνδετο)⁵⁶, υπάρχει σαφής νοηματική σύνδεση, καθώς πρόκειται για ένα ασύνδετο που ολοκληρώνει τα προηγούμενα (asyndeton conclusivum ή consecutivum)⁵⁷.

Τα όρια ανάμεσα σ' αυτές τις τέσσερις κατηγορίες δεν είναι απόλυτα καθώς υπάρχουν χωρία που μπορούν να ενταχθούν σε περισσότερες από μία κατηγορίες. Ένα παράδειγμα αρκεί για να το επιβεβαιώσει: ο 4ος *Ἐπίνικος* του Βακχυλίδη κλείνει με μια ασύνδετη γνώμη που είναι διαρθρωμένη σαν ρητορική ερώτηση (*Ἐπίν.* 4,18-20)⁵⁸:

*τί φέρτερον ἢ θεοῖσιν
φίλον ἔόντα παντο[δ]απῶν
λαγχάνειν ἄπο μοῖρα[ν] ἔσθλων;*

55. Πρόκειται δηλαδή για «φαινομενικό ασύνδετο», σύμφωνα με τον ορισμό των Kühner και Gerth, *ό.π.*, σ. 340.

56. Όπως υποστήριξε ο Führer, *ό.π.*, σ. 137 σημ. 12.

57. Η λειτουργία του *ἀσυνδέτου σχήματος* σε αυτό το χωρίο είναι παρόμοια με αυτή στον στ. ι 19 της Οδύσσειας, που εξετάσαμε πιο πάνω, σ. 14.

58. Βλ. το σχόλιο του Maehler, *Lieder*, I, *ό.π.*, σ. 77.

Η γνώμη αυτή παραπέμπει από τη μια στους αρχικούς στίχους (ο Ιέρων είναι για τρίτη φορά νικητής των αγώνων στα Πύθια γιατί έχει την εύνοια του Απόλλωνα), ολοκληρώνοντας νοηματικά την ωδή και από την άλλη αποτελεί το κορυφαίο της σημείο, καθώς διατυπώνεται η γενικότερη διαπίστωση ότι ο αγαπημένος των θεών έχει μερίδιο στα ωραιότερα πράγματα που ορίζει η μοίρα για τους θνητούς. Στο παράδειγμα αυτό, δηλαδή, συνδυάζονται η πρώτη και η τρίτη κατηγορία ασυνδέτων της λυρικής ποίησης.

Τα παραδείγματα που προηγήθηκαν έχουν καταστήσει σαφές ότι ο συναισθηματικά φορτισμένος ευθύς λόγος αποτελεί το πλέον πρόσφορο έδαφος για τη χρήση των ασυνδέτων τόσο στην επική όσο και στη λυρική ποίηση. Ένα λογοτεχνικό είδος που απαρτίζεται κυρίως από ευθύ λόγο είναι το δράμα. Είδαμε παραπάνω (σ. 8) ότι, σύμφωνα με τους αρχαίους θεωρητικούς της λογοτεχνίας, το ασύνδετον ευνοεί την υπόκριση, χαρίζοντας στο κείμενο τις συναισθηματικές διακυμάνσεις που απαιτεί η σκηνική παρουσίαση του δράματος. Κατά συνέπεια, η παρουσίαση της λειτουργικής εξέλιξης του ασυνδέτου από την αρχαϊκή ποίηση ως τους ρητορικούς λόγους δεν θα ήταν πλήρης χωρίς μια περιορισμένη έστω – λόγω χώρου – αναφορά και σ' αυτό το λογοτεχνικό είδος. Τόσο στα διαλογικά όσο και στα λυρικά μέρη των τραγωδιών του Αισχύλου⁵⁹ συναντούμε αρκετά παραδείγματα ασύνδετης παράταξης προτάσεων· βλ., π.χ., το εμφαντικό ασύνδετο στις *Εύμ.* 616-617 *οὐπόποτ' εἶπον μαντικοῖσιν ἐν θρόνοις, | οὐκ ἀνδρός, οὐ γυναικός, οὐ πόλεως πέρι*, το οποίο επεξηγεί το δικαίως στον στ. 615⁶⁰. Έμφαση προσδίδει και η ασύνδετη παράταξη της γνώμης στις *Εύμ.* 517-519 *ἔσθ' ὅπου τὸ δεινὸν εὖ | καὶ φρενῶν ἐπίσκοπον | δεῖ μένειν καθήμενον*⁶¹. Ασύνδετη παράταξη προσευχής (όπως στη λυρική ποίηση) συναντούμε στον *Ἄγ.* 163 *οὐκ ἔχω προσεϊκάσαι πάντ' ἐπισταθμώμενος | πλὴν Διός*⁶². Το ασύνδετον σχῆμα χρησιμοποιείται επίσης για να εισάγει την εμφαντική κατακλείδα μιας ενότητας, όπως, π.χ., στον λόγο του Αγγέλου στους *Πέρσ.* 347 *θεοὶ πόλιν σώζουσι Παλλάδος θεᾶς*⁶³. Η ασύνδετη παράταξη προτάσεων είναι ιδιαί-

59. Γενικά για το ασύνδετο στον Αισχύλο βλ. G. Bromig, *De asyndeti natura et apud Aeschylum usu* (διδασκ. διατριβή), Aschendorff 1879.

60. Βλ. A. H. Sommerstein, *Aeschylus Eumenides*, Cambridge 1989, σ. 199· Denniston, *Particles*, ό.π., σσ. xliii-xliv.

61. Πρβ. το σχόλιο του Sommerstein, ό.π., σ. 175, στον στ. 517, ο οποίος παραπέμπει σε μια σειρά ασυνδέτων στις *Εύμ.* με εμφαντική λειτουργία· την ίδια εμφαντική λειτουργία έχει το ασύνδετο και σε άλλες τραγωδίες του Αισχύλου (π.χ. *Ικ.* 86-87, 100-101, 437· *Ἄγ.* 367-369).

62. Βλ. E. Fraenkel, *Aeschylus Agamemnon*, II, Oxford ²1962, σ. 101.

63. Βλ. H. D. Broadhead, *The Persae of Aeschylus*, Cambridge 1960, σσ. 117-118.

τερα συχνή στον Προμηθέα Δεσμώτη, του οποίου η απόδοση στον Αισχύλο είναι σήμερα αμφισβητούμενη⁶⁴. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για επεξηγηματικό ασύνδετο· βλ., π.χ., στ. 235-236 *ἔξελοσάμην βροτούς | τὸ μὴ διαρραισθέντας εἰς Ἴδου μολεῖν· 266 ἐκὼν ἐκὼν ἡμαρτον, οὐκ ἀρνήσομαι· 309 γίνωσκε σαυτὸν καὶ μεθαρμόσαι τρόπους | νέους· 869-870 αὐτὴ κατ' Ἄργος βασιλικὸν τέξει γένος | μακροῦ λόγου δεῖ ταῦτ' ἐπεξελθεῖν τορῶς· 920-921 τοῖον παλαιστὴν νῦν παρασκευάζεται | ἐπ' αὐτὸς αὐτῶι, δυσμαχώτατον τέρας· 989-990 οὐκ ἔστιν αἰκισμ' οὐδὲ μηχανήμ', ὅτῳ | προτρέψεταιί με Ζεὺς γεγωνῆσαι τάδε. Ο συγγραφέας του Πρ. χρησιμοποιεῖ επίσης συχνά την ασύνδετη παράταξη δύο ή και τριῶν προστακτικῶν με στόχο τη μετάδοση ενός αισθήματος πίεσης και ανυπομονησίας· βλ., π.χ., στ. 56 *θεῖνε, πασσάλευε· 58 ἄρασσε μᾶλλον, σφίγγε, μηδαμῆι χάλα· 392 στέλλου, κομίζου, σῶιζε τὸν παρόντα νοῦν· 698 λέγ' ἐκδίδασκε· 939 δράτω, κρατεῖτω τόνδε τὸν βραχὺν χρόνον*⁶⁵. Ο Griffith, *Authenticity*, ό.π., σ. 194, θεωρεῖ τις ασύνδετες αυτές προστακτικές ένα ιδιαίτερο υφολογικό χαρακτηριστικό του συγγραφέα του Πρ., χαρακτηριστικό περισσότερο συνηθισμένο στον Σοφοκλή (βλ., π.χ., Αἴ. 115 *χρῶ χειρὶ, φεῖδου μηδὲν ὦνπερ ἔννοεις· 811 χωρῶμεν, ἐγκονῶμεν, οὐχ ἔδρας ἀκμή· 844, 988· Ἡλ. 115-116 ἔλθετ' ἀρήξατε, | τείσασθε πατρός φόνον ἡμετέρου) απ' ό,τι στον Αισχύλο (βλ., π.χ., Ἐπτ. 31· Ἄγ. 1669· Χο. 779· Εὐμ. 139, 180, 800-801)· πρβ. επίσης τη χρήση των ασύνδετων προστακτικῶν στον Ευριπίδη (π.χ. Ἄλκ. 788-789, Ἐκ. 63).**

Ο Σοφοκλῆς χρησιμοποιεῖ επίσης συχνά τις ασύνδετες προτάσεις για να δώσει ἔμφαση και πάθος στα λόγια των ηρώων του (βλ., π.χ. Αἴ. 896 *οἴχων' ὄλωλα, διαπεπόρθημαι, φίλοι· Ἡλ. 221-222 ἐν δεινοῖς δεῖν' ἠναγκάσθην· | ἔξοιδ', οὐ λάθει μ' ὀργά· 1151-1152 οἴχεται πατήρ· | τέθνηκ' ἐγὼ σοί· 1234-1235 ἐμόλετ' ἀρτίως, | ἐφηῦρετ', ἤλθετ', εἶδεθ' οὐς ἐχρήζετε. Ο.Τ. 1213-1215 ἐφηῦρέ σ' ἄκονθ' ὁ πάνθ' ὀρῶν χρόνος, | δικάζει τὸν ἄγαμον γάμον πάλαι | τεκνοῦντα καὶ τεκνούμενον). Ὅπως στον Αισχύλο, ἔτσι και στον Σοφοκλή το ασύνδετο χρησιμοποιεῖται επίσης στην εμφαντική κατακλείδα ενός λόγου (π.χ. Αἴ. 480 *πάντ' ἀκήκοας λόγον*), ακριβῶς ὅπως θα το συναντήσουμε αργότερα στο τελικό μέρος των ρητορικῶν λόγων, ὅπου η ασύνδετη παράταξη προτάσεων αποσκοπεῖ στο θετικό για τους σκοπούς του ρήτορα επηρεασμό του ακροατηρίου.*

64. Βλ. τη μονογραφία του M. Griffith, *The Authenticity of «Prometheus Bound»*, Cambridge 1977.

65. Ενδιαφέρουσες είναι οι παρατηρήσεις του M. Griffith, *Aeschylus Prometheus Bound*, Cambridge 1983, στους σχετικούς στίχους. Ο Πλάτωνας, *Πολιτεία* 383 A 7, παραθέτει επίσης κάποιους στίχους από μια χαμένη τραγωδία του Αισχύλου (απ. 350R) με ασύνδετη παράταξη μετοχῶν.

Αλλά και ο Ευριπίδης⁶⁶ χρησιμοποίησε με μεγάλη μαεστρία την τεχνική της καταγιγιστικής παράταξης ασύνδετων προτάσεων στο πλαίσιο ενός λόγου με στόχο την κορύφωση μιας σταδιακά αυξανόμενης έντασης· βλ., π.χ., *Ιππ.* 198-202, 591-595⁶⁷. Μια ασυνήθιστα εκτενή ακολουθία ασύνδετων προτάσεων συναντούμε στα λόγια της τροφού που εκφράζουν τη φρίκη της για την αποκάλυψη της Φαίδρας (*Ιππ.* 353-357)⁶⁸:

οἴμοι, τί λέξεις, τέκνον; ὥς μ' ἀπώλεσας.
 γυναῖκες, οὐκ ἀνασχέτ', οὐκ ἀνέξομαι
 ζῶσ'· ἐχθρὸν ἤμαρ, ἐχθρὸν εἰσορῶ φάος.
 ῥίψω, μεθήσω σῶμ', ἀπαλαχθήσομαι
 βίου θανοῦσα· χαίρετ', οὐκέτ' εἴμ' ἐγώ.

Η χρήση του ασυνδέτου σχήματος προσδίδει την απαιτούμενη ρητορική έμφαση στα λόγια της τροφού και εξυπηρετεί κατά συνέπεια την αύξηση και την τελική κορύφωση της έντασης μιας ιδιαίτερα τραγικής στιγμής⁶⁹. Αν συγκρίνουμε αυτό το χωρίο με τον λόγο του Κροίσου στον Βαχχυλίδη (παραπάνω, σ. 21), παρατηρούμε πως είναι ήδη σαφής η υπεροχή των ασύνδετων μεμονωμένων (ή ομάδων) λέξεων, μια τεχνική που γίνεται ακόμα πιο αγαπητή στους μεταγενέστερους αττικούς ρήτορες· βλ., π.χ., *Δημ.* xviii 216: οὐκ ἀμέμπτους [...] ἀλλὰ και θαυμαστοὺς ἐδείξατε τῷ κόσμῳ, ταῖς παρασκευαῖς, τῇ προθυμίᾳ⁷⁰.

Ωστόσο, εκτός από τις ασύνδετες λέξεις ή ομάδες λέξεων, οι ρήτορες, όπως άλλωστε και οι σοφιστές, δεν αγνοούν τη δύναμη των ασυνδέτως παραταγμένων προτάσεων. Παρατηρούμε όμως ότι από τις αρχικές λει-

66. Για το ασύνδετο στον Ευριπίδη βλ. W. Schmid και O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, I.3, München 1940, σ. 811 σημ. 1.

67. Βλ. το σχόλιο του W. S. Barrett, *Euripides Hippolytos*, Oxford 1964, σ. 271 στους σχετικούς στίχους.

68. Βλ. το σχόλιο του Barrett, ό.π., σ. 224. Ειδικότερα για το εμφαντικό ασύνδετο στην αρχή ενός τρίμετρου στίχου βλ. το σχόλιο του D. J. Mastronarde, *Phoenissae*, Cambridge 1994, σ. 480, στον στ. 1193.

69. Το ρητορικό στοιχείο είναι γενικά εντονότερο στους λόγους του Ευριπίδη απ' ό,τι στους λόγους του Αισχύλου ή του Σοφοκλή· βλ. M. Lloyd, *The Agon in Euripides*, Oxford 1992, σσ. 19 κ.ε.· G. Xanthakis-Karamanos, «The Influence of Rhetoric on Fourth Century Tragedy», *CQ* NS 29 (1979) 66-76· D. J. Conacher, «Rhetoric and Relevance in Euripidean Drama», *AJP* 102 (1967) 3-25.

70. Και στο *Συμπόσιον* του Πλάτωνα βρίσκουμε ένα εξάισιο παράδειγμα ασύνδετης παράταξης λέξεων στο πλαίσιο ενός ενθουσιώδους λόγου για τον έρωτα (197d): ἐν έορταῖς, ἐν χοροῖς, ἐν θυσίαις γιγνόμενος ἡγεμών· πραόττητα μὲν πορίζων, ἀγριότητα δ' ἐξορίζων· φιλόδωρος εὐμενείας, ἄδωρος δυσμενείας, ἕλωσ ἀγαθοῖς· θεατὸς σοφοῖς, ἀγαστὸς θεοῖς· ζηλωτὸς ἀμοίροις, κτητὸς εὐμοίροις· Τρυφῆς, Ἀβρόττητος, Χλιδῆς, Χαρίτων, Ἰμέρου, Πόθου πατήρ· ἐπιμελὴς ἀγαθῶν, ἀμελὴς κακῶν κτλ.

τουργίες του υφολογικού αυτού σχήματος διατηρείται ακόμη και χρησιμοποιείται όλο και συχνότερα το ασύνδετο που ολοκληρώνει ή κορυφώνει μία ενότητα, ενώ η επεξηγηματική λειτουργία του ασυνδέτου έχει πλέον υποσκελιστεί. Στους σοφιστές η χρήση αυτού, όπως και πολλών άλλων σχημάτων λόγου (τα οποία, εξαιτίας της άπληστης χρήσης τους από τον μεγάλο εκπρόσωπο του είδους, είναι γνωστά και ως *σχήματα Γοργεία*), αποσκοπεί κυρίως στον φορμαλιστικό εντυπωσιασμό. Ο Γοργίας, για παράδειγμα, ολοκληρώνει το Έλένης έγκώμιον με μια παράταξη ασυνδέτων, τα οποία αποσκοπούν στην εμφαντική κορύφωση του λόγου· παράλληλα όμως παραδέχεται ότι η απόπειρά του δεν είχε σοβαρές προθέσεις (21): *ἀφείλον τῷ λόγῳ δύσκειαν γυναικός, ἐνέμεινα τῷ νόμῳ ὃν ἐθέμην ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου· ἐπειράθην καταλῦσαι μῶμου ἀδικίαν καὶ δόξης ἀμαθίαν, ἐβουλήθην γράψαι τὸν λόγον Ἐλένης μὲν ἐγκώμιον, ἐμὸν δὲ παίγιον*. Με ανάλογο τρόπο ολοκληρώνεται η Ὑπὲρ Παλαμήδους ἀπολογία 37: *εἴρηται τὰ παρ' ἐμοῦ, καὶ παύομαι*.

Η χρήση του υφολογικού αυτού σχήματος αποκτά άλλες διαστάσεις στην κατακλείδα ενός ρητορικού λόγου, καθώς οι ρήτορες βρίσκουν σ' αυτό το σχήμα το κατάλληλο μέσο για να δώσουν την απαραίτητη έμφαση στην καθιερωμένη ανακεφαλαίωση των βασικών σημείων του λόγου, συμβάλλοντας έτσι στην έκκληση για την επιθυμητή ετυμηγορία⁷¹. Οι ρητορικοί λόγοι βρίθουν από ανάλογα παραδείγματα· βλ., π.χ., Λυσ. xii 100: *παύσομαι κατηγορῶν. ἀκηκόατε, ἑωράκατε, πεπόνθατε, ἔχετε· δικάζετε*. Αισχ. 1,196: *τὰ μὲν οὖν παρ' ἐμοῦ δίκαια πάντα ἀπειλήφατε· ἐδίδαξα τοὺς νόμους, ἐξήτασα τὸν βίον τοῦ κρινομένου*. Οι ρήτορες χρησιμοποιούν, ωστόσο, το ασύνδετο όχι μόνο στο τελικό μέρος των λόγων τους αλλά και γενικότερα. Μόνο στο προοίμιο των λόγων δεν χρησιμοποιείται το ασύνδετο, καθώς εκεί η γλώσσα είναι ακόμη ήσυχη, αξιοπρεπής, χωρίς εμπάθεια. Όταν όμως ο ρήτορας μπαίνει στο κυρίως μέρος του λόγου, όπου το κείμενο γίνεται πιο ζωντανό, πιο φορτισμένο συναισθηματικά, το ασύνδετο χρησιμοποιείται συχνά για να δώσει την απαραίτητη υποκριτική χροιά. Από όλους τους ρήτορες ο Δημοσθένης είναι εκείνος που εκμεταλλεύεται τις δυνατότητες αυτού του ρητορικού σχήματος στο μέγιστο⁷². ένα εντυπωσιακό παράδειγμα προσφέρει ο Δημοσθενικός λόγος Κ. Τιμοκρ. xxiv 11-14, όπου συναντούμε ασύνδετη παράταξη δέκα συνεχόμενων προτάσεων· βλ. επίσης vi 17, xviii 67, 215, 299, και xix 76⁷³.

71. Για τη χρήση του ασυνδέτου στο τελικό μέρος των ρητορικών λόγων βλ. Denniston, *Style*, ό.π., σσ. 119-120.

72. Αντίθετα, ο Ισοκράτης σπάνια χρησιμοποιεί το ασύνδετο.

73. Για το ασύνδετο στους Δημοσθενικούς λόγους βλ. F. Blass, *Die attische Beredsamkeit*,

Καθώς οι ρήτορες υποκαθιστούν όλο και περισσότερο τις ασύνδετες προτάσεις με τις ασύνδετες λέξεις ή ομάδες λέξεων, το ασύνδετο πλησιάζει την *άναφορά*⁷⁴. Οι ρίζες αυτής της εξέλιξης εντοπίζονται ήδη σε ένα από τα ποιήματα της Σαπφούς (απ. 104α Voigt)⁷⁵:

*Ἔσπερε πάντα φέρησις ὅσα φαίνολις ἐσκέδασ' Αὔως,
φέρησις ὄιν, φέρησις αἶγα, φέρησις ἄπυ μάτερι παῖδα.*

Αλλά και στον ομηρικό ύμνο στον Ερμή συναντούμε κάτι ανάλογο (στ. 263-264):

*οὐκ ἴδον, οὐ πυθόμην, οὐκ ἄλλου μῦθον ἄκουσα·
οὐκ ἂν μηνύσαιμ', οὐκ ἂν μήνυτρον ἀροίμην.*

Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα για τον συνδυασμό του ασυνδέτου με την *άναφορά* προσφέρει ένας από τους λόγους του Αισχίνη, βλ. 3,137: *ὡς ἄρα Θηβαῖοι τὴν συμμαχίαν ὑμῖν ἐποιήσαντο οὐ διὰ τὸν καιρὸν, οὐ διὰ τὸν φόβον τὸν περιστάντα αὐτούς, οὐ διὰ τὴν ὑμετέραν δόξαν, ἀλλὰ διὰ τὰς Δημοσθένους δημηγορίας· 198 ὅστις δ' ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ τὴν ψῆφον αἰτεῖ, ὄρκον αἰτεῖ, νόμον αἰτεῖ, δημοκρατίαν αἰτεῖ· 202 ἐπὶ σαυτὸν καλεῖς, ἐπὶ τοὺς νόμους καλεῖς, ἐπὶ τὴν δημοκρατίαν καλεῖς⁷⁶*. βλ. επίσης Λυσ. iii 46: *οὗτοί εἰσιν οἱ βίαι εἰς τὴν ἡμετέραν οἰκίαν εἰσιόντες, οὗτοι οἱ διώκοντες, οὗτοι οἱ βίαι ἐκ τῆς ὁδοῦ συναρπάζοντες ἡμᾶς⁷⁷*.

Από τη σύντομη αυτή ανασκόπηση της χρήσης του ασυνδέτου γίνεται εμφανής η λειτουργική εξέλιξη του υφολογικού αυτού σχήματος. Από τις ασύνδετες προτάσεις με εμφαντική, επεξηγηματική, συμπερασματική ή αποκορυφωτική λειτουργία, που συναντούμε αρχικά στην επική και κατόπιν στη λυρική ποίηση, οι ρήτορες υιοθέτησαν κυρίως τις ασύνδετες προτάσεις ως εμφαντική κατακλείδα μιας ενότητας· ταυτόχρονα όμως έφτασαν προοδευτικά στη χρήση των ασύνδετων λέξεων ή ομάδων λέξεων, στο επονομαζόμενο *σχῆμα τῆς λέξεως*⁷⁸, το οποίο δεν αποσκοπεί πλέον στην επεξήγηση ή την κορύφωση μιας ενότητας, αλλά στη ρητο-

III. 1, Leipzig ²1893, σσ. 170 κ.ε.

74. Βλ. Lausberg, *ό.π.*, § 265.

75. Βλ. Tzamali, *ό.π.*, σ. 390.

76. Βλ. Kühner και Gerth, *ό.π.*, σ. 345.

77. Βλ. C. Carey, *Lysias Selected Speeches*, Cambridge 1989, 112.46.

78. Βλ. Δημήτριος *Περί ἑρμηνείας*, II 59: *οἱ μὲν δὴ σύνδεσμοι τὴν σύνθεσιν μεγαλοπρεπῆ ποιοῦσιν, ὡς εἴρηται, τὰ δὲ σχῆματα τῆς λέξεως ἐστὶ μὲν καὶ αὐτὰ συνθέσεώς τι εἶδος· τὸ γὰρ δὴ τὰ αὐτὰ λέγειν δις διπλοῦντα ἢ ἐπαναφέροντα ἢ ἀνθυπαλλάσσοντα διαταττομένῳ καὶ μετασυντιθέντι ἔοικεν.*

ρικά αποτελεσματική παρουσίαση κάποιων επιχειρημάτων στο πλαίσιο ενός ρητορικού λόγου. Οι ασυνδέτως παραταγμένες λέξεις «σφυροκοπούν»⁷⁹ τον ακροατή και η ένταση της ρητορικής σκέψης ή του επιχειρήματος δεν αμβλύνεται από την, ενοχλητική σ' αυτή την περίπτωση, μεσολάβηση κάποιου συνδέσμου.

Berlin - Charlottenburg

Π. ΣΑΡΙΣΧΟΥΛΗ

79. Βλ. Lausberg, *ό.π.*, § 328.